Cristian MOROIANU, Universitatea din Bucureşti

VALORIFICAREA LEXICOLOGICĂ ŞI LEXICOGRAFICĂ A RELAȚIILOR SEMANTICE

I. Relațiile semantice, în mod particular sinonimia şi antonimia, au fost discutate detaliat în lingvistica românească mai ales din punct de vedere sincronic şi structural, urmărindu-se, prin analiza componențială, contextuală şi stilistică, definirea, condițiile de realizare şi de actualizare, principalele tipuri, relația cu referentul, relația cu polisemia şi cu alte fenomene conexe, efectele stilistice etc. De asemenea, au fost studiate şi prezentate detaliat omonimia şi paronimia, cu particulară atenție asupra tipurilor, asupra surselor şi asupra relației cu normele limbii literare [1]. În comunicarea de față, vom pune accentul pe componenta etimologică a relațiilor semantice şi, din această perspectivă, pe valorificarea lexicografică a acestora. De aceea, vom lua în considerare numai relațiile semantice realizate la nivelul vocabularului.

II. În sens larg, sinonimia lexicală este relația semantică stabilită între cuvinte identice sau apropiate ca sens şi care exprimă aceeaşi noțiune într-o situație concretă de comunicare, inclusiv atunci când sunt neglijate eventuale diferențe de ordin cronologic, spațial şi stilistico-funcțional. În sens restrâns şi ideal, sinonimia lexicală este reprezentată de identitatea referențială probată prin substituție la nivel sincronic, sintopic, sinstratic şi sinfazic.

II.1. Ca orice fenomen lingvistic dinamic, sinonimia poate să fie urmărită şi diacronic [2], diatopic, diastratic şi diafazic. Relațiile sinonimice se stabilesc între sensurile a doi sau mai mulți termeni pentru o perioadă delimitată de timp, într-un anumit context spațial, în vorbirea unuia sau mai multor indivizi. O relație sinonimică este reală şi funcțională atât cât este posibilă substituirea termenilor fără alterarea sensului contextului. Dacă are loc o schimbare de substanță la nivelul sensului pe baza căruia se realizează un raport de sinonimie, cuvintele considerate până atunci sinonime îşi pot pierde total această calitate sau o transferă la un nivel secundar, relația în sine rămânând pasibilă de o nouă reactualizare. Privită astfel, sinonimia este, pe de o parte, un raport activ, real şi natural şi, pe de altă parte, un raport pasiv, posibil şi voluntar. Dintre cuvintele între care au existat sau există încă relații de sinonimie, un grad mai mare de complexitate au: a) cele provenite din surse externe care presupun, la origine, un etimon unic, indirect sau îndepărtat, şi b) cele care provin, prin împrumut, din aceeaşi familie etimologică.

II.2. Sinonimele etimologice se stabilesc între cuvinte moştenite, între cuvinte moştenite şi împrumutate, între cuvinte împrumutate, între cuvinte împrumutate şi calchiate, între cuvinte calchiate sau în interiorul seriilor mixte. Spre exemplu, **fapt**, s.n. (< lat. factum) şi **faptă**, s.f. (< lat. facta, pl. lui factum) sunt sinonime etimologice parțiale, având următoarele sensuri comune: „acțiune, act, lucru, operă; eveniment, întâmplare; facere, creare; realitate". Dubletul este remarcabil prin cumulul de relații semantice: datorită originii unice, componentele au aceleaşi sensuri, deci sunt sinonime; sunt cvasiidentice ca formă, deci sunt şi paronime; în sfârşit, au forme identice de plural, fapt care a facilitat, suplimentar, suprapunerea lor semantică, deci sunt şi omonime parțiale. Un alt exemplu este al sinonimelor parțiale **miază,** s.f. (< lat. media) şi **miez,** s.n. (< lat. medium), al căror sens comun este „mijloc (al zilei sau al nopții)": „**miezul zilei**" înseamnă „ziua la miaza mare".

II.3. Din seria sinonimelor moştenite şi împrumutate din acelaşi etimon, menționăm câteva cunoscute exemple:

*altar, s.n. (< lat. altarium) şi oltar, s.n. (din slavon. олътарь, олтарь), băşică, s.f. (< lat. ves/s/ica) şi vezică, s.f. (din lat. vesica), cheag, s.n. (< lat. *clagum) şi coagul, s.m. (din lat. coagulum, fr. coagulum), cunună,*

BDD-A3353 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:15 UTC)

s.f. (< lat. corona) şi coroană, s.f. (din lat. corona, it. corona, magh. korona, ngr. κορώνη, κορώνα, pol. korona), drept, -ă, adj. (< lat. directus, -a) şi direct, -ă, adj. (din fr. direct, lat. directus) etc.

Modalităţile diferite de pătrundere şi de evoluţie în limbă (moştenirea şi evoluţia pe cale orală şi populară, respectiv împrumutul, mai vechi sau neologic, pe cale cultă) au făcut ca dubletele citate să circule ca sinonime şi ca paronime (**altar** şi **oltar,** ca şi **gint** şi **gintă, înjura** şi **injuria, păgân** şi **pogan, putred** şi **putrid** etc.), dar nu şi ca omonime, fapt firesc în condiţiile unor etimoane directe diferite. De altfel, simultaneitatea unei relaţii de sinonimie şi omonimie în cazul de mai sus pare a fi imposibilă din raţiuni ce nu necesită, în mod particular, explicaţii.

II.4. Sinonimele rezultate prin împrumutul din câte una sau mai multe surse directe care presupun, la origine, acelaşi etimon indirect, sunt pe cât de numeroase, pe atât de diverse ca tipologie. Am selectat spre discuţie acele sinonime care să fie, în măsura posibilului, totale:

blasfem şi blasfemie, catran şi gudron, cireadă şi ciurdă, consuetudine şi cutumă, cristal şi cleştar, dragoman şi tergiman, jargon şi gerg, leal şi loial, mesă şi misă, pal şi palid, pelerin şi peregrin, porfiră şi purpură, prostituată şi prostitută, satan şi şeitan, trubadur şi truver etc.

După cum se poate vedea, unele dintre sinonimele citate sunt, în acelaşi timp, şi paronime etimologice. Chiar dacă, spre exemplu, la nivelul limbii actuale, nu este o concurenţă reală între jargon şi gerg, cel de-al doilea fiind considerat "învechit", cele două cuvinte, cu absolut acelaşi sens, au pătruns şi au circulat în aproximativ aceeaşi perioadă, până când primul a devenit termenul dominant şi, la un moment dat, unic. Un caz particular priveşte dubletul învechit şi regional **prebendă**, s.f. "venitul fix acordat unui preot catolic, mai ales unui canonic" (din lat. praebenda) şi **premândă**, s.f. "retribuţie în alimente dată lucrătorilor agricoli; merinde; recoltă; (Prin apropiere de prebendă) venitul unui catolic" (din magh. prémonda, prëmonda, cf. lat. praebenda), care au devenit sinonime – e adevărat, improprii – prin preluarea de către cel de-al doilea a sensului primului component. Astfel, cvasiidentitatea formală motivată originar produce accidental apropieri semantice care transformă paronimele în sinonime etimologice.

II.5. O problemă importantă în privinţa sinonimelor etimologice cu origine multiplă este delimitarea lor de variantele etimologice. Proveniența din două sau mai multe surse directe foarte asemănătoare ca formă şi, de asemenea, posibilitatea adaptării diferite a unui singur etimon extern fac posibilă circulaţia unor unităţi (relativ) apropiate din punct de vedere formal şi semantic. Formele respective au pătruns şi au circulat iniţial ca nişte cuvinte de sine stătătoare, cu origini imediate diferite şi cu acelaşi sens, aşadar ca nişte sinonime şi paronime etimologice. În condiţiile unei circulaţii relativ egale şi dacă identitatea lor semantică se menţine, limba literară a optat – mai mult sau mai puţin justificabil - pentru una dintre formele paronimice, cealaltă fiind considerată variantă secundară. Dacă însă intervin argumente suplimentare de diferenţiere (includere în limbaje diferite, îmbogăţire semantică a unuia dintre termeni, în completarea sensului comun, plasarea fiecăruia într-un spaţiu sau într-un stil particular etc.), conştiinţa identităţii originare se atenuează (uneori până la dispariţie), fapt care determină "revenirea" la statutul de unităţi lexicale distincte.

II.6. Sinonimele obţinute prin împrumut şi prin calc lexical de structură morfematică sunt reprezentative începând cu sfârşitul secolului al XVIII-lea, aşadar privesc epoca de reconfigurare structurală, de îmbogăţire şi de modernizare a lexicului literar românesc după model latin şi romanic. Astfel, erau atestate lexicografic şi circulau în limba literară perechi sinonimice şi, unele dintre ele, paronimice, de tipul:

angular şi unghiular, celest şi ceresc, consentiment şi consimţământ, destructor şi distrugător, devoala şi dezvălui, extinctor şi stingător, jurnal şi ziar, mediator şi mijlocitor, presentiment şi presimţământ, prezident şi preşedinte, resentiment şi resimţământ, resigna şi resemna, rezidenţă şi reşedinţă, sentiment şi simţământ, serenitate şi seninătate, signal şi semnal, triangular şi triunghiular etc.,

BDD-A3353 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:15 UTC)

în care cel de-al doilea cuvânt reprezintă traducerea sau adaptarea etimonului cu ajutorul sau după modelul echivalentelor moştenite. În aceeaşi perioadă, erau în variaţie liberă dublete sinonimice ca :

afirma şi întări, avansa şi înainta, coabita şi conlocui, colabora şi conlucra, consacra şi consfinţi, descendent şi coborâtor, independenţă şi neatârnare, infinit şi nemărginit, influenţa şi înrâuri, inoportun şi neoportun, inuman şi neomenos, irealizabil şi nerealizabil, parloar şi vorbitor, precursor şi premergător, prepara şi pregăti, progres şi propăşire, subteran şi subpământean, tombal şi mormântal, vaporos şi aburos etc.,

în care cel de-al doilea cuvânt reprezintă traducerea etimonului prin intermediul unor componente morfematice sinonimice cu alte origini decât cele din structura etimonului. Sunt situaţii în care, eventual alături de un împrumut, circulau sau, în unele cazuri, mai circulă în concurenţă două sinonime obţinute, ambele, prin calc de structură:

confunda şi contopi, întrevedea şi întrezări, suprapune şi superpune, supraveghea şi surveghea etc. [3]

II.7. Sinonimele care provin, prin împrumut, din aceeaşi familie etimologică, aparţinând aceleiaşi limbi sau unor limbi diferite, sunt, de asemenea, extrem de numeroase şi au intrat în limbă în aceeaşi perioadă de modernizare şi de restructurare latino-romanică:

abnega şi denega, adjunct şi adjutant, amenda şi emenda, ardoare şi ardenţă, asentiment şi consentiment, cefalee şi cefalalgie, consulent şi consultant, contestant şi contestatar, declamativ şi declamator, dejecţie şi ejecţie, demoazelă şi madmoazelă, demoniac şi demonic, depila şi epila, detergent şi detersiv, dilatant şi dilatator, diluvial şi diluvian, dimorfie şi dimorfism, diplomatic şi diplomat, directiv şi direcţional, disjunct şi disjunctiv, distinct şi distinctiv, distructiv şi distructor, diurn şi diurnal, dogmatic şi dogmatist, dramatist şi dramaturg, ductibil şi ductil, echitate şi egalitate, ecleziast şi ecleziastic, edematic şi edematos, edifia şi edifica, educativ şi educator, eficacitate şi eficienţă, egala şi egaliza, elefantic şi elefantin, elipsoid şi elipsoidal, entuziast şi entuziastic, epicureu şi epicurian, epidermic şi epidermoidal, erotoman şi erotomaniac, european şi europeu, excitator şi excitant, expansibil şi expansiv, expectant şi expectativ, exploziv şi explozibil, exponent şi expozant, fantast şi fantastic, feudalitate şi feudalism, feudatar şi feudal, fiziolog şi fiziologist, fizionom şi fizionomist, indiferentism şi indiferenţă, interlocutor şi conlocutor, intern şi intestin, interpelant şi interpelator, justificativ şi justificator, lascivie şi lascivitate, legislativ şi legislator, locandist, locandar şi locandier, locomotiv şi locomotor, lornietă şi lornion, mahomedanism şi mahometism, marin şi maritim, maxim şi maximal, medial şi median, medical şi medicinal, medicamentos şi medicinal, mineralog şi mineralogist, minim şi minimal, miopie şi miopism, misticism şi misticitate, mobilă şi mobilier, monosilab şi unisilab, narcotism şi narcoză, necromancian şi necromant, nobilitate şi nobleţe, nocturn şi nocturnal, notoric şi notoriu, obstetric şi obstetrical, odorant, odorifer şi odoriferant, onomastică şi onomatologie, onorar şi onorific, oponent şi opozant, orfan şi orfelin, paralizie şi paralizaţie, pauperism şi paupertate, pedanterie şi pedantism, pedantesc şi pedant, pediculat şi pedunculat, pensionar şi pensionist, persan şi persic, perversitate şi perversiune, pestifer şi pestilenţial, plebeian şi plebeu, provizoric şi provizoriu, provocant şi provocator, pudicitate, pudiciţie şi pudoare, rectificativ şi rectificator, regulateţe şi regularitate, repartira şi repartiza, sangvin şi sangvinic, semit şi semitic, senzualism şi senzualitate, serată şi soarea, servilism şi servilitate, servitudine şi servitute, solvabilitate şi solvenţă, soporativ şi soporific, stupefacţie şi stupoare, sudorifer şi sudorific, tolerantism şi toleranţă, transvers şi transversal, trompet şi trompetist, tubular şi tubulos, uzaj şi uzanţă, vaccinal şi vaccinic, vagabond şi vagant, vaporaţie şi vaporizaţie, vascular şi vasculos, venerian şi veneric, voma şi vomita, zoolog şi zoologist etc.

II.8. Unul dintre procedeele interne de obţinere a sinonimelor este contaminaţia între două cuvinte cu acelaşi sens. Realizată preponderent la nivel popular, contaminaţia sinonimică reprezintă suprapunerea involuntară în mintea vorbitorilor a două sinonime, care are ca rezultat crearea unui al treilea, cu o formă hibridă, de regulă mai expresivă. Acesta poate avea şansa de a se impune alături de primele două sau să rămână o creaţie internă efemeră. Astfel,

azvârli, s.f. < arunca + zvârli, castroală, s.f. < castron + oală, ciuturugă, s.f. < ciot + buturugă, clăpiţă, s.f. < claie + căpiţă, cucuviţă, s.f. < cucuvea + bufniţă, debitorie, s.f. < debit + datorie, fleanţă, s.f. < fleandură + zdreanţă, ivor, s.n. < ivăr + zăvor, împopoţona, vb. < împopoţa + împopona, înfurios, adj. < înfuriat + furios, nătăfleţ, adj. < nătărău + fleţ, nătânt, adj. < nătâng + tânt, niţicuş, adv. < niţică + niţeluş, otomanlâu, s.m. < otoman + osmanlâu, sumeca, vb. < sumete + sufleca, sumeteca, vb. < sumete +

BDD-A3353 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:15 UTC)

sumeca, văina, vb. < văita + căina, zăbăuc, adj. < zăpăcit + năuc, hăbăuc, zdrumica, vb. < zdrobi + dumica, zgâlțâna, vb. < zgâlțâi + hâțâna etc. [4].

Dintre procedeele derivative, cel mai interesant rămâne substituția de sufixe, întâlnită, deopotrivă, şi la nivel popular, şi la nivel cult:

ajutori şi ajutora, băiețel şi băieţaş, brotac şi brotan, buimac şi buimatic, chiloțel şi chiloţaş, nevăstuică şi nevăstoaică, ostropel şi ostropior, prostălău şi prostolan, tăntălău şi tăntălache etc. [5]; arhaitate şi arhaicitate, etanşa şi etanşeiza, exactitețe şi exactitate, lacedemonian şi lacedemonez, neologic şi neologistic, profilactic şi profilactiv, renascentist şi renascentin etc.

De regulă, adăugarea unui sufix la o bază pentru obținerea unui sinonim are caracter tautologic şi se întâlneşte mai ales în argou (vezi **amărât** şi **amărăştean, jupân** şi **jupânar, prieten** şi **pr/i/etenar, străin** şi **străinar, străinez** etc.) [6], dar şi în limbajul standard **(colocvial** şi **colocvialic, cuban** şi **cubanez, pedichiur** şi **pedichiurist**). Interesante sunt şi modelele derivative în **–(i)a/-iza, -ifia/-ifica**, care, în unele situații, au dat naştere la dublete şi triplete verbale sinonimice de tipul **adjectiva** şi **adjectiviza, etanşa** şi **etanşeiza, idioți** şi **idiotiza, opacia** şi **opaciza semnala**, şi **semnaliza, salaria** şi **salariza, substantiva, substantiviza** şi **substantifica** etc. Vezi şi perechi de sinonime derivative alcătuite dintr-un împrumut şi un derivat progresiv de la baza derivativă a împrumutului, la rândul ei împrumutată (**concreteţ̦e** şi **concretitudine, declanşor** şi **declanşator, rafinor** şi **rafinator, transportor** şi **transportator** etc.). Dintre exemplele care probează varietatea internă a sinonimelor derivative, semnalăm pe **găina**, vb. **„a se găinăța”** (der. regresiv din **găinaț**) şi **găinăța**, vb., id. (der. progresiv din **găinaț**), **rândunic**, s.m. „bărbătuş al rândunicii” (der. regresiv din **rândunică**) şi **rândunel**, s.m., id. (der. prin substituție din **rândunea** şi din **rândunică**), **turturic**, s.m. (der. regresiv din **turturică**) şi **turturel**, s.m., id. (der. prin substituție din **turturea** şi din **turturică**).

II.9. Sinonimele merită a fi privite inclusiv prin prisma caracterului lor simetric din punct de vedere formal (vezi **asimetrie** şi **disimetrie, descrescendo** şi **diminuendo, fanfaronadă** şi **gasconadă** etc.). Necesitatea de simetrie şi de completare a “lacunelor” sistemului este evidențiată şi prin intervenția analogiei, care facilitează crearea de sinonime prin raportare la cuvinte deja existente: spre exemplu, **crengurea**, s.f., s-a format de la **creangă**, sub influența perechii sinonimice **ramură/rămurea**; **imbold**, s.n., s-a format de la **îmboldi**, prin analogie cu **impuls**; **savonieră,** s.f., s-a format de la fr. savon, după **fructieră, scrumieră, supieră** etc.), iar **săpunieră**, s.f., de la săpun, după **savonieră.**

III. Discutate, de regulă, în tandem sau în opoziție cu sinonimele, antonimele nu sunt cu nimic mai puțin interesante. Relație semantică stabilită între cuvinte ale căror sensuri, evaluate sincronic, sintopic, sinstratic şi sinfazic, sunt opuse**,** antonimia lexicală se caracterizează prin constanță şi prin simetria la nivelul sistemului limbii.

III.1. Raportându-ne la împrumuturile antonimice neologice, constatăm că cele mai multe dintre ele au o structură formală, şi în limba/limbile de origine, şi la nivelul limbii române, echivalentă, rezultat al atracției realizate succesiv între componentele relației:

De asemenea, antonimele neologice au, cel puțin la nivelul limbii române, caracter analizabil:

total (vezi a**cauzal** şi **cauzal, acultural** şi **cultural, adinamic** şi **dinamic, anaerob** şi **aerob, afebril** şi **febril** etc.)

sau parțial (vezi **adipsie** şi **polidipsie, anurie** şi **poliurie, asimila** şi **disimila** etc.).

III.2. În interiorul unei perechi antonimice homolexe, relația de opoziție se poate stabili:

a) între un termen radical şi unul prefixat, respectiv compus (vezi **abil** şi **inabil, abiotic** şi **biotic, accesibil** şi **inaccesibil, atac** şi **contraatac, agrea** şi **dezagrea, ambiguiza** şi **dezambiguiza, contraproductiv** şi **productiv** etc.);

b) între doi termeni analizabili derivați cu prefixe opuse ca sens (vezi **antebelic** şi **postbelic, antifascist** şi **profascist, antibioză** şi **simbioză, anticlinal** şi **sinclinal, atrage** şi **distrage, subaprecia** şi **supraaprecia, supraponderal** şi **subponderal** etc.);

BDD-A3353 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:15 UTC)

c) între doi termeni neanalizabili derivați cu prefixe opuse ca sens (vezi **confirma** şi **infirma, introvertit** şi **extravertit**);

d) între doi termeni compuşi cu afixoide antonimice (vezi **agorafob** şi **claustrofob, alocentrism** şi **egocentrism, alohton** şi **autohton, alopat** şi **homeopat, ariergardă** şi **avangardă, autocratic** şi **democratic, centrifug** şi **centripet** etc.);

e) între un termen compus şi unul "derivat" (vezi **binedispune** şi **indispune,** eventual **prostdispune)** etc.

Antonimia se poate stabili, în cazul compuselor din două afixoide, prin raportare la primul morfem din structura termenilor aflați în opoziție (vezi **agorafobie – claustrofobie, cacofonie – eufonie** etc.) sau prin raportare la ultimul morfem (vezi **anglofil – anglofob**). Există şi cazuri particulare când unui cuvânt, compus savant analizabil, îi corespund două antonime, în funcție de componenta morfematică avută în vedere. Astfel, lui **calorifer, -ă** i se opune, pe de o parte, **calorifug, -ă**, după antonimia dintre sufixoidele **-fer** şi **-fug** şi, pe de altă parte**, frigorifer, -ă**, după antonimia dintre prefixoidele **calori-** şi **frigori-**; lui **claustrofobie** i se opun, în egală măsură, **agorafobie** şi **claustrofilie**; lui **gerontofilie** i se opun **gerontofobie** şi **pedofilie** etc.

III.3. Rădăcina sau radicalul comun este important de semnalat atunci când poate constitui un punct de reper pentru înțelegerea corectă a relației de antonimie (a se vedea dubletele antonimice „tradiționale"

absent şi prezent, acredita şi discredita, antipatie şi simpatie, antum şi postum, benefic şi malefic, benign şi malign, calorific şi frigorific, concav şi convex, concordie şi discordie, concordanță şi discordanță, confirma şi infirma, confient şi difident, confluent şi difluent, deferent şi indiferent, defula şi refula, dificil şi facil, disuasiune şi persuasiune, diurn şi nocturn, divergență şi convergență, epilog şi prolog, explicit şi implicit, flux şi reflux, inferior şi superior, iuventute şi senectute, juvenilia şi senilia, junior şi senior, infim şi suprem, infra şi supra, limpid şi turbid, major şi minor, majuscul şi minuscul, matinal şi seral, maxim şi minim, meliorativ şi peiorativ, occident şi orient, optimism şi pesimism, recto şi verso etc.).

Uneori, în ciuda caracterului „paradoxal" al situației, antonimele pot suferi chiar fenomenul confuziei şi substituției paronimice (vezi **defula** şi **refula**).

III.4. Ca şi în cazul sinonimiei, se poate observa caracterul sistematic al creării perechilor antonimice în jurul aceleiaşi baze lexicale şi rolul acestei relații semantice în organizarea vocabularului:

moral vs. amoral şi imoral, moralism vs. amoralism şi imoralism, moralitate vs. amoralitate şi imoralitate; obedient vs. dezobedient şi inobedient; ofensiv vs. defensiv şi inofensiv, ofensivă vs. contraofensivă şi defensivă; sensibil şi insensibil, sensibilitate şi insensibilitate, sensibiliza şi insensibiliza, sensibilizare şi insensibilizare, sensibilizat şi insensibilizat; simpatic şi antipatic, simpatie şi antipatie, simpatiza şi antipatiza, simpatizare şi antipatizare, simpatizat şi antipatizat; sincronic şi diacronic, sincronie şi diacronie, sincronicitate şi diacronicitate, sincroniza şi desincroniza, sincronizare şi desincronizare, sincronizat şi desincronizat; sufix şi prefix, sufixal şi prefixal, sufixoid şi prefixoid, sufixoidal şi prefixoidal; temperant şi intemperant, temperanță şi intemperanță, tempestiv şi intempestiv etc.

III.5. În foarte multe cazuri, un termen neologic are două sau mai multe antonime derivate, la origine, de la aceeaşi bază, între care se stabilesc relații de sinonimie:

abstract vs. concret, concretețe, concretitate şi concretitudine; abstractizant vs. concretizant şi concretizator; belicos vs. pacifist şi pacific; civilizație vs. primitivitate şi primitivism; comprimabil vs. expandabil şi expansibil; conformism vs. inconformism şi nonconformism; frigorific vs. caloric şi calorific; inexactitate vs. exactitate şi exactitudine; insensibilitate vs. sentimentalitate şi sentimentalism; irelevant vs. edificativ şi edificator; liliputan vs. gigantic şi gigantesc; logică vs. ilogicitate şi ilogism; misandrie vs. misoginie şi misoginism; modernitate vs. tradiție şi tradiționalism; pasivitate vs. acțiune şi activitate; patrician vs. plebeu şi plebeian; permanent vs. sezonal şi sezonier, tranzient şi tranzitoriu; progres vs. regres şi regresiune; pudic vs. impudent şi impudic; pudoare vs. impudoare şi impudență; rapiditate vs. lentitudine şi lentoare; real vs. iluzoric şi iluzoriu; simplitate vs. fast şi fastuozitate; superficialitate vs.

BDD-A3353 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:15 UTC)

minuție şi minuțiozitate, profunzime şi profunditate, rigoare şi rigurozitate; tradiționalism vs. modernitate şi modernism etc.

III.6. Aşa cum s-a întâmplat în limbile vechi (greacă şi latină), care au transmis procedeul în principalele limbi de cultură şi civilizație, crearea unei relații antonimice reprezintă o "necesitate" a limbii care se realizează prin atracție: în română, verbul externa este derivat de la extern, după modelul analogic împrumutat **intern/interna**; extinde şi-a configurat forma după modelul antonimic întinde; varianta extrovertit s-a creat şi a devenit literară, alături de **extravertit**, sub influența antonimului **introvertit**; finitate este format din **finit**, prin analogie cu antonimul împrumutat **infinitate**; **maculat** îşi explică existența prin influența împrumutului **imaculat**; **sudic** este format după modelul corespondentului său **nordic**; **supraconştient, supraiacent** şi **suprateran** s-au format după modelul antonimelor **subconştient, subiacent** şi **subteran** etc. În ceea ce priveşte compusele cu **maxi-** şi **mini-, hiper-** şi **mini-, mega-** şi **micro-, mega-** şi **nano-,** foarte numeroase în limba contemporană, simpla prezență a unuia (împrumut sau creație internă) presupune, de cele mai multe ori, împrumutarea şi/sau crearea celuilalt, pentru echilibrarea sistemului etc. [7]

III.7. Derivarea prin substituție de afixe contribuie şi ea, prin atracție, la crearea antonimelor. Astfel, augmentativul **băieți** îşi explică forma fonetică prin raportare la diminutivele **băiețel** şi **băiețică, bucăți** este derivat de la **bucățică** etc. Prefixul **în-** este înlocuit cu **des-** în mod regulat, după modelul moştenit din latină

(vezi descătuşa şi [în]cătuşa, descâlci şi [în]câlci, deschinga şi [în]chinga, descreți şi [în]creți, descrucişa şi [în]crucişa, descuviința şi [în]cuviința, desființa şi [în]ființa, desfrăți şi [în]frăți, desfunda şi [în]funda, deshăimura şi [în]hăimura, deshăma şi [în]hăma, despacheta şi [îm]pacheta etc.).

IV. Comparativ cu sinonimia şi cu antonimia, paronimia nu reprezintă o modalitate de organizare a vocabularului, iar importanța componentei sale semantice este relativă. În plus, paronimia îşi defineşte poziția nu atât prin caracteristicile sale, de cele mai multe ori accidentale, cât mai ales prin efectele resimțite la nivelul lexicului.

"Paronimia este relația variabilă, mergând de la diferență până la echivalență totală sau parțială, între sensurile a două sau mai multe cuvinte care au o formă cvasiidentică şi care, din această cauză, pot fi confundate" [8].

IV.1. Proveniența a două sau mai multe cuvinte din acelaşi etimon (intern sau extern, direct sau indirect), prin diverse modalități (interne, externe sau mixte) reprezintă o sursă importantă de obținere a paronimelor. Paronimele etimologice sunt grupurile de două sau mai multe cuvinte ale căror cvasiidentitate formală şi corespondență semantică se explică, în diacronie, prin originea comună. Dubletele etimologice paronimice sunt alcătuite din ambele componente moştenite, din unul moştenit şi altul împrumutat, din ambele componente moştenite şi, în sfârşit, din unul împrumutat şi din altul calchiat sau adaptat.

IV.2. Pentru că situația paronimelor etimologice din toate categoriile menționate am prezentat-o, implicit, odată cu sinonimele etimologice, vom da câteva exemple de paronime care nu sunt şi sinonime:

frupt şi fruct, lingură şi lingulă, mădular şi medular, vârtute şi virtute etc.; acmee şi acnee, barcă şi barjă, boltă şi voltă, ciment şi cement, festă şi fiestă, glosă şi glotă, lacună şi lagună, maslă şi maslu, tirs şi tors etc.; bolero şi bolerou, caro şi carou, conştiență şi conştiință, rever şi revers, roletă şi ruletă, trening şi trening, tricot şi tricou etc.

Ultimele reprezentau, inițial, doar rezultate ale adaptării etimonului sau etimoanelor externe; cum româna suportă cu greu, simultan, variații formale şi semantice ale aceluiaşi împrumut, vorbitorii au început să le folosească la nivele stilistice diferite şi în contexte particulare, transformându-le, treptat, în cuvinte de sine stătătoare, supuse uneori, în mod fatal, unor „îndreptățite" confuzii paronimice. În unele cazuri, confuziile paronimice sunt explicabile prin oscilațiile de încadrare morfologică a unui etimon extern. Aici se încadrează exemple ca

BDD-A3353 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:15 UTC)

auricul şi auriculă, ax şi axă, cabriolet şi cabrioletă, fascicul şi fasciculă, folicul şi foliculă, grup şi grupă, pendul şi pendulă etc.

V. Considerată, pe bună dreptate, cea mai dificilă şi mai nuanţată dintre relaţiile semantice, omonimia lexicală este relaţia stabilită între cuvinte care prezintă identitate formală (fonetică şi grafică) totală sau parţială şi sensuri mai mult sau mai puţin diferite. Dacă omonimele provenite accidental sau derivativ din etimoane diferite nu pun probleme particulare, în schimb, omonimele provenite, pe cale internă sau externă, din acelaşi etimon, mai apropiat sau mai îndepărtat, pun în faţa cercetătorului lingvist întrebări care privesc lexicologia (etimologia şi semantica) şi, în egală măsură, lexicografia.

V.1. În primul rând, considerăm omonime totale cuvintele moştenite şi împrumutate din acelaşi etimon, cu argumentul modalităţilor diferite de pătrundere în limbă, al etimoanelor directe diferite şi al diferenţelor cronologice seculare:

arie$_1$ şi arie$_2$, carte$_1$ şi carte$_2$, curs$_1$ şi curs$_2$, fugă$_1$ şi fugă$_2$, primar$_1$, -ă şi primar$_2$, -ă, tort$_1$ şi tort$_2$ etc.

În al doilea rând, credem că specializarea semantică a diferitelor variante morfologice (de gen, număr, caz şi determinare) este suficientă pentru a avea certitudinea relaţiei de omonimie parţială între cuvintele vechi, moştenite, ca şi între cele împrumutate:

corn$_1$, coarne, corn$_2$, cornuri şi corn$_3$, corni, cot$_1$, coate, cot$_2$, coturi şi cot$_3$, coţi, fapt$_1$, fapte şi fapt$_2$, fapturi, creier$_1$, creieri şi creier$_2$, creiere, ochi$_1$, ochi şi ochi$_2$, ochiuri etc.; acces$_1$, accese şi acces$_2$, accesuri, buton$_1$, butoni şi buton$_2$, butonuri, calcul$_1$, calculi şi calcul$_2$, calcule, cocoş$_1$, cocoşi şi cocoş$_2$, cocoaşe, colţ$_1$, colţi şi colţ$_2$, colţuri, complex$_1$, complexe şi complex$_2$, complexuri, cristal$_1$, cristale şi cristal$_2$, cristaluri, ghid$_1$, ghizi şi ghid$_2$, ghiduri, stimul$_1$, stimuli şi stimul$_2$, stimuluri, zmeu$_1$, zmei şi zmeu$_2$, zmeie etc.

V.2. În privinţa împrumuturilor, pentru evitarea eventualelor confuzii este necesară verificarea statutului de omonime al etimoanelor externe, fapt care contribuie la considerarea lor similară în română: **cataractă$_1$** şi **cataractă$_2$**, **marchiză$_1$** şi **marchiză$_2$**, **morgă$_1$** şi **morgă$_2$** etc. De asemenea, etimologia directă diferită, de regulă de tip paronimic, şi etimologia multiplă, în egală măsură paronimică şi/sau omonimică, sunt argumente în favoarea relaţiei de omonimie la nivelul limbii-ţintă:

bancă$_1$, s.f. "piesă de mobilier" (din fr. banc, germ. Bank, it. banca) şi bancă$_2$, s.f. "instituţie financiară" (din it. banca, fr. banque); bulă$_1$, s.f. „băşică de aer sau de alt gaz" (din fr. bulle, lat. bulla) şi bulă$_2$, s.f. „sferă, glob" (din fr. boule, lat. bulla); bóxer$_1$, s.m. "chiloţi bărbăteşti" (din engl. boxer /shorts/, boxers) şi bóxer$_2$, s.m. "rasă de câine" (din germ. Boxer); magazin$_1$, s.n. « întreprindere comercială » (din fr. magasin) şi magazin$_2$, s.n. « publicaţie periodică » (din fr. magasine) etc.

V.3. O atenţie particulară trebuie acordată omonimelor rezultate din împrumutarea etimoanelor care fac parte din aceeaşi familie lexico-etimologică şi care au, în consecinţă, sensuri mai mult sau mai puţin apropiate. Este cazul dubletelor omonimice parţiale de tipul:

incisiv, -ă, adj. (din fr. incisif, -ive) şi incisiv, s.m. (din fr. /dent/ incisive), acustic, -ă, adj. (din fr. acoustique$_1$, adj.) şi acustică, s.f. (din fr. acoustique$_2$, s.f.); alternativ, -ă, adj. (din fr. alternatif, -ive) şi alternativă, s.f. (din fr. /par/alternative); central, -ă, adj. (din fr. central, -e, lat centralis, -e; cf. germ. zentral) şi centrală, s.f. (din fr. centrale); diurn, -ă, adj. (din fr. diurne, lat. diurnus, -a) şi diurnă, s.f. (din lat. diurna); etic, -ă, adj. (din fr. éthique$_1$, adj., lat. ethicus, -a) şi etică, s.f. (din fr. éthique$_2$, s.f., lat. ethica); tehnic, -ă, adj. (din lat. technicus, -a, germ. technisch, fr. technique$_1$, adj.; cf. gr. τεχνικός, -κή) şi tehnică, s.f. (din fr. technique$_2$, s.f., germ. Technik) etc.; cotidian, -ă, adj. (din fr. quotidien, -enne, adj., lat. quotidianus, -a) şi cotidian, s.n. (din fr. /journal/quotidien, s.m., lat. quotidianus); cristalin, -ă, adj. (din fr. cristallin$_1$, -e, adj.) şi cristalin, s.n. (din fr. cristallin$_2$, s.m.); fals, -ă, adj. (din lat. falsus, -a, it. falso, -a) şi fals, s.n. (din lat. falsum, it. falso, s.m.); fluid, -ă, adj. (din fr. fluide$_1$, adj., lat. fluidus, -a) şi fluid, s.n. (din fr. fluide$_2$, s.m., lat. fluidus); material, -ă, adj. (din lat. materialis, -e, germ. materiell, fr. matériel$_1$, -elle, adj.) şi material, s.n. (din fr. matériel$_2$, s.m., lat. materialis); stupefiant, -ă, adj. (din fr. stupéfiant$_1$, -e, adj.) şi stupefiant, s.n. (din fr. /toxique/ stupéfiant$_2$, s.m.) etc.

VI. Din perspectivă lexicografică, este necesară, în primul rând, tratarea corectă a omonimelor etimologice parţiale care sunt, în egală măsură, şi paronime etimologice.

BDD-A3353 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:15 UTC)

Indiferent de tipul dicţionarului (istoric sau sincronic), adjectivele şi substantivele împrumutate din părţi de vorbire corespunzătoare aparţinând aceleiaşi familii lexicale existente în limba de origine trebuie să aibă intrări diferite, cu specificarea exactă a etimoanelor directe, eventual a părţii de vorbire pe care o reprezintă. Cu atât mai mult, această opţiune este corectă în cazul omonimelor cu etimologie multiplă.

VI.1. Prezenţa în limbă a omonimelor parţiale obţinute prin moştenire şi împrumut, pe de o parte, şi prin calc lexico-gramatical, pe de altă parte, presupune, în măsura posibilului constant, precizarea modelului extern pentru cuvântul nou creat prin calc, ceea ce ar face mai clare raportul semantic, stilistic şi cronologic dintre cele două omonime. În acest sens, modelul oferit de Dicţionarul academic coordonat de Sextil Puşcariu ar trebui urmat şi completat. Teoretic, o tratare similară trebuie făcută şi în cazul conversiunii realizate prin mijloace exclusiv interne. De asemenea, substantivizarea internă prin elipsă ar putea fi argumentată, pentru fiecare sens, prin indicarea termenului regent substituit. Ar mai fi de dorit modificarea indicaţiilor etimologice date adjectivelor participiale şi substantivelor abstracte obţinute din formele de supin ale verbelor. Indicarea relaţiei cvasigenerale de sinonimie dintre derivatele abstracte în **-re** şi corespondentele substantivale provenite din supin ar fi de folos pentru înţelegerea mai clară a relaţiei dintre derivare şi conversiune. În ceea ce priveşte substantivele în **-re,** raportarea explicită la un eventual corespondent franţuzesc în **-ion** poate da informaţii suplimentare privitoare la modul corect de formare a derivatelor şi, implicit, al tipului de etimologie. Eventuala indicare, cel puţin la cuvintele moştenite, a dubletului etimologic împrumutat ar fi utilă, dincolo de noutatea informaţiei în sine, pentru ca cititorul să înţeleagă relaţiile formale şi semantice dintre cele două cuvinte, mai ales dacă între ele se realizează raporturi de paronimie şi/sau de sinonimie. În privinţa creării antonimelor prin atracţie sau prin analogie, indicarea modelului cuvântului sau perechii de cuvinte după care s-a derivat un antonim aduce un surplus de înţelegere a fenomenului în sine. Fenomenul de atracţie antonimică este o realitate mai ales în crearea de diminutive şi de augmentative, unde se înregistrează cele mai multe asemenea perechi (derivate populare sau compuse savante).

VI.2. Aceste deziderate de ordin lexicologic şi lexicografic privesc, fără îndoială, realizarea unui dicţionar ideal, dar posibil, care să cuprindă toate informaţiile privind atestările, sensurile şi relaţiile dintre ele, frecvenţa, circulaţia, etimologia în întreaga ei complexitate, relaţia cu variantele de diverse feluri şi cu normele literare etc. aşa cum, spre exemplu, a reuşit lingvistica franceză prin marile sale opere lexicografice [9]. Împletirea perspectivei sincronice cu cea diacronică, însă, ar avea cel puţin două scopuri: respectarea unor criterii minimale ale etimologiei ştiinţifice şi conştientizarea relaţiilor care au loc în permanenţă la nivelul vocabularului şi care contribuie, implicit, la contorsiunile şi la dinamica lui.

NOTE

[1] Indicăm aici câteva dintre contribuţiile (relativ) recente despre relaţiile semantice: Ciocârlie, Constanţa (1998). *Antonimia*. Timişoara: Editura Augusta; Bârlea, Petre Gheorghe (1999). *Contraria latina – contraria romanica. Sistemul antonimelor în limba latină şi reflexele sale în limbile romanice*. Bucureşti: Editura All; Bidu-Vrănceanu, Angela şi Forăscu, Narcisa (2005). *Limba română contemporană. Lexicul*. Bucureşti: Editura Humanitas (Narcisa Forăscu, cap. *Omonimia. Paronimia. Sinonimia. Antonimia*, p. 60-143); Băcilă, Florina-Maria (2007). *Omonimia în limba română – privire monografică*. Timişoara: Excelsior Art; Forăscu, Narcisa (2007). *Sinonimia. Teorie şi practică*. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti.

[2] Moroianu, Cristian (2005), *Sinonime etimologice*, în LR, 54, nr. 1-4, p. 73-83; idem (2006), *Împrumuturi sinonimice cu aceeaşi origine. Sinonimia etimologică,* în vol. "Limba română – aspecte sincronice şi diacronice". Actele celui de-al V-lea Colocviu al Catedrei de limba română, 8-9 decembrie 2005, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 627-634.

[3] Stanciu, Maria Istrate (2006). *Calcul lingvistic în limba română*. Bucureşti: Editura Academiei Române, p. 304-308.

BDD-A3353 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:15 UTC)

[4] Hristea, Theodor (2006). *Contaminația în raporturile ei cu etimologia populară*, în vol. „Antic şi modern. In honorem Luciae Wald". Coord. Ana Cristina Halichias şi Tudor Dinu. Bucureşti: Humanitas, p. 295-327.

[5] Un sistem derivativ bine organizat în română este substituția realizată între sufixele diminutivale *-el*, *-ea* şi *–ică* (*căpețel* şi *căpețea*, *cântecel* şi *cântecea*, *cercevea* şi *cercevică*, *rândunea* şi *rândunică*, *turturea* şi *turturică* etc.).

[6] Zafiu, Rodica (2001). *Diversitate stilistică în româna actuală*. Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti, p. 224-228.

[7] Moroianu, Cristian (2008). *Antonimia în limba română. Antonimia neologică*, studiu introd. la *Dicționar etimologic de antonime neologice* . Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti, p. 10-15.

[8] Groza, Liviu (2004). *Elemente de lexicologie*. Bucureşti: Humanitas Educațional, p. 72.

[9] Citățm aici *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960)*, 16 vol., publicate sub coordonarea lui Paul Imbs (vol. I – VII) şi a lui B. Quemada (vol. VIII – XVI) între 1971 şi 1994 la Centre National de la Recherche Scientifique, Institut National de la Langue Française, Nancy şi *Le Grand Robert de la Langue Française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, de Paul Robert. Deuxième édition, entièrement revue et enrichie par Alain Rey, vol. I – IX, Dictionnaires le Robert, Paris, 1992.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Băcilă, Florina-Maria (2007). *Omonimia în limba română – privire monografică*. Timişoara: Excelsior Art.

Bârlea, Petre Gheorghe (1999). *Contraria latina – contraria romanica. Sistemul antonimelor în limba latină şi reflexele sale în limbile romanice.* Bucureşti: Editura All.

Bidu-Vrănceanu, Angela şi Forăscu, Narcisa (2005). *Limba română contemporană. Lexicul*. Bucureşti: Editura Humanitas.

Ciocârlie, Constanța (1998). *Antonimia.* Timişoara: Editura Augusta.

Forăscu, Narcisa (2007). *Sinonimia. Teorie şi practică*. Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti

Groza, Liviu (2004). *Elemente de lexicologie*. Bucureşti: Humanitas Educațional.

Hristea, Theodor (2006). *Contaminația în raporturile ei cu etimologia populară*, în vol. „Antic şi modern. In honorem Luciae Wald". Coord. Ana Cristina Halichias şi Tudor Dinu. Bucureşti: Humanitas, p. 295-327.

Imbs, Paul şi Quemada, B., coord. (1971-1994). *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960)*. Nancy: Centre National de la Recherche Scientifique, Institut National de la Langue Française.

Moroianu, Cristian (2005). *Sinonime etimologice*, în "Limba română", 54, nr. 1-4, p. 73-83.

Moroianu, Cristian (2006). *Împrumuturi sinonimice cu aceeaşi origine. Sinonimia etimologică,* în vol. "Limba română – aspecte sincronice şi diacronice". Actele celui de-al V-lea Colocviu al Catedrei de limba română, 8-9 decembrie 2005, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din Bucureşti, p. 627-634.

Moroianu, Cristian (2008). *Antonimia în limba română. Antonimia neologică*, studiu introd. la *Dicționar etimologic de antonime neologice* . Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti.

Rey, Alain, coord. (1992). *Le Grand Robert de la Langue Française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, 9 vol., de Paul Robert. Paris: Dictionnaires le Robert.

Stanciu, Maria Istrate (2006). *Calcul lingvistic în limba română*. Bucureşti: Editura Academiei Române.

Zafiu, Rodica (2001). *Diversitate stilistică în româna actuală*. Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti.

ABSTRACT

In the Romanian linguistics, the semantic relations (i.e. antonymy, homonymy, paronimy and synonymy) have been approached in detail, especially from synchronic and structural point of view. Through the component, contextual and stylistic analyses, one has observed the definition, the achievement, updating and differentiation conditions, the main types, the relation with the referent, with polysemy and with other related phenomena, the stylistical effects, the relation with the literary language rules, the main sources, etc. In this paper, I intend to approach these semantic relations particularly from an etymological perspective (i.e. origin and formal and semantic evolution), pointing out the atraction and the analogy phenomena, the lexical contamination and the affixal substitution. I shall also investigate the part which the synonymic, antonymic, homonymic and paronymic pairs play, directly or indirectly, in organizing, systemizing and clarifying the modern Romanian lexicon.

BDD-A3353 © 2009 Editura Europlus

Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:15 UTC)